

ISSN 2227-1864

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 74

Заснована 1965 р.

Харків – 2016

сприяють мистецькій реалізації творчого задуму митців і є емоційно значимими елементами досліджуваних художніх творів.

Досліджені антропоніми виконують кілька функцій: опосередковано характеризують естетичні

вподобання авторів, пояснюють світоглядну характеристику персонажів, функцію маркування прихованої авторської присутності.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Борис Антоненко-Давидович ; [авт. передм. : Б. Пилипенко]. К. : Книга, 2010. — 251 с.
2. Бабушкин А. П. Имена известных лиц в роли псевдоидентификаторов / А. П. Бабушкин // Вопросы когнитивной лингвистики. — Тамбов, Изд-во ТГУ, 2009. — Вып. 4. — С. 66—69.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової системи XIV—XV ст. / Л. Л. Гумецька. — К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1958. — 298 с.
4. Жулинський М. Він знав, «як много важить слово...» [Іван Франко] / Микола Жулинський. — К. : Просвіта, 2008. — 134 с.
5. Кожин А. А. Экспрессивный потенциал имени в текстах художественной прозы второй половины XIX века : монография. — М. : Изд-во РУДН, 2003. — 355 с.
6. Костенко Л. В. Маруся Чурай : Іст. роман у віршах / Л. Костенко // — К. : Дніпро, 1982. — 136 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів, Ф. Погребенник та ін. — К. : Академія, 1997. — 750 с.
8. Німченко В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / АН України. Ін-т укр. мови / В. В. Німченко. — К. : Наук. думка, 1992. — 412 с.
9. Редько Ю. К. Довідник укр. прізвищ. За ред. [із вступ статтею «До основ наук. вивчення сучас. укр. прізвищ», канд. філол. наук І. Варченка / Ю. К. Редько. — К. : Рад. школа, 1968. — С. 3—29.
10. Самчук Улас. Марія : Хроніка одного життя / У. Самчук // — Львів : Оріяна-Нова, 2004. — 175 с.
11. Слов'янські особові імена українців : іст.-етимол. слов. : [понад 2000 імен] / Павло Чучка; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». — Ужгород : Ліра, 2011. — 429 с.
12. Соколова А. В. Онімичний аспект проблеми ідіостилі письменника (на матеріалі зіставлення антропонімії у романах Григорія Тютюнника «Вир» та Василя Земляка «Лебедина зграя») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / А. В. Соколова ; Одеса : Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечнікова, 2003. — 20 с.
13. Ткаченко О. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу) / Орест Ткаченко // — К. : Грамота, 2008. — 239 с.
14. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів : Утворення від словян. автохтон. відкомполит. скороч. особових власних імен / М. Л. Худаш ; Нац. акад. наук. України, Ін-т народознавства. — К. : Наук. думка, 1995. — 362 с.

УДК 811.161.2'373.21

Т. Ю. Кальченко

Національний фармацевтичний університет

Національний фармацевтичний університет

Кальченко Т. Ю. Топоніми у поетичній мові В. Герасим'юка: функціонально-семантичний аспект. Мета статті – проаналізувати функціональне навантаження та семантичне наповнення топонімів, характерних для поетичної мови автора-вісімдесятника В. Герасим'юка. Його лірика позначена використанням таких ключових лексем, як Україна, Космач, Говерла, а також зверненням до шарів національної історії та культури, конкретним вербальним вираженням чого є різноманітні власні назви – ороніми, гідроніми, урбаноніми, ойконіми. Таким чином, аналіз топонімів є спробою з'ясувати функціональні можливості поетонімів як способу збагачення образної системи поетичних текстів В. Герасим'юка.

Ключові слова: топонім, ойконім, гідронім, оронім, національна картина світу, символ, поетична мова.

Кальченко Т. Ю. Топонимы в поэтическом языке В. Герасимьюка: функционально-семантический аспект. Цель статьи – проанализировать функциональную нагрузку и семантику топонимов, характерных для поэтического языка автора-восьмидесятника В. Герасимьюка. Его лирика отмечена использованием таких ключевых лексем, как Украина, Космач, Goverla, а также обращением к событиям национальной истории и культуры, и конкретным вербальным отображением этого являются разнообразными именами собственные – оронимы, гидронимы, урбанонимы, ойконимы. Таким образом, анализ топонимов является попыткой определить их функциональные возможности как способа обогащения образной системы поэтических текстов В. Герасимьюка.

Ключевые слова: топоним, ойконим, гидроним, ороним, национальная картина мира, символ, поэтический язык.

Kalchenko T. Toponyms in the poetic language of V. Gerasymjuk: the functional and semantic aspects. The aim of the paper is to analyze the functionality and semantics of toponyms which are characteristic for the V. Gerasymjuk's poetic language. His lyrics are noted by such key lexical tokens as Ukraine, Kosmach, Goverla as well as appeal to the events of national history and culture; and the concrete verbal reflection of it is different names – oronyms, hydronyms, urbanonyms, oikononyms. The analysis of toponyms is the attempt to determine their functional possibilities as the way of enrichment of the image system of V. Gerasymjuk's texts.

Key words: toponym, oikonym, hydronym, oronym, national mapping of the world, symbol, poetic language.

Розгляд функціонального навантаження ономастикону художнього твору є одним з актуальних питань сучасного українського мовознавства. Увага науковців (Л. Голуб [2], В. Калінкін [4], Ю. Карпенко [6], М. Мельник [6], Т. Можарова [8], І. Хлистуна [11], М. Торчинський [10] та інші) фокусується на аналізі різноманітних аспектів функціонування топонімів у поетичному творі, адже цінність цих лексем полягає не лише в увиразненні просторового чинника тексту, але й у трансляції культурних інтенцій та елементів авторської картини світу, семантичному ущільненні поетичної мови завдяки асоціативній насиченості та пов'язаності з національною мовною картиною світу.

У працях науковців здебільшого аналізуються поетичні ономастикони окремих авторів: Л. Костенко [6], Я. Славутича [9], Д. Павличка [8], І. Драча [8] та інших. Увага дослідників спрямовується на висвітлення стилістичних можливостей поетонімів, їхнього функціонального навантаження. Слід зауважити, що на сьогодні такі лексичні одиниці відносно мало досліджені в ліриці поетів 80-тих років. Винятком є праці О. Маленко [7], І. Хлистуна [11], у яких досліджено поетику оніма в ліриці аналізованого періоду.

Метою статті є аналіз функціонального навантаження та семантичного наповнення топонімів, характерних для поетичної мови поета-вісімдесятника В. Герасим'юка.

За твердженням В. Калінкіна, поетонім у художньому творі виконує, крім номінативної, характеризуючу, ідеологічну і стилістичну функції [4]. Топоніми в поетичному тексті В. Герасим'юка здатні виконувати характеризаційну функцію: *...я найближче / до Космача – нерва нашої мужності...* [1:63]; *Так уже повелося, Юрку, / у країні Україні: / хтось таким чином щось тут оспівує, / хтось безстрашно і достеменно краде, / хтось натхненно заробляє на її серцево-судинних, / хтось просто вмирає* [1:90]. Варто зазначити, що

обидва із наведених контекстів узяті із віршів-присвят: перший – Тарасові Мельничуку, другий – Юрієві Приходьку. Топонім *Космач* неодноразово зустрічається і в інших поезіях В. Герасим'юка, що дозволяє стверджувати про важливе семантичне навантаження цієї одиниці. В аналізованому уривку ця лексема стає однією зі стрижневих, способом вербалізації мотиву незламності, непохитності. На це вказує й подальше розгортання поезії: *... ти, Тарасе, стоїш найближче, / і чи треба розписувати чому, / коли поголовно – як завше, / одне говорять, інше думають, третє роблять, / і тому навіть правду кажуть як брешуть, / і поезія є лжесвідченням, / а ти не переступив восьму заповідь, Тарасе...* [1:65]. Якщо в першому контексті характеризаційний аспект топоніма виявляється через використання прикладки – *нерва нашої мужності*, – то в другому випадку способом творення характеристики є описова конструкція, побудована на дієслівних сполуках. Топонім *Україна* набуває іронічного забарвлення. Конкретним мовним вираженням цього є лексема *оспівує*, позначена суттєвою клішованістю, і лексемні сполуки *безстрашно краде, натхненно заробляє*. Анафоричні вислови другого контексту позначені висхідною градацією, яка в кінцевому виразі обривається: *хтось просто вмирає*.

Топоніми засвідчують спільну належність автора й адресата до певної території, певної цілісності, що є виявом додаткової національно-ідентифікаційної функції, яка стає можливою через тісну пов'язаність топонімів з емоційно насиченими конотаціями. Яскравим виявом такої функції топонімів у поетичному тексті В. Герасим'юка є вже згадуваний вірш «Пам'яті Тараса Мельничука»: *... я перейшов на ти, / промовляючи ось цей вірш, / який народився за рік до твоєї смерті / останньої нашої зустрічі у твоїй і моїй Коломиї, / коли ти говорив, наголошуючи по-нашому перший склад: / «Я гуцул і ти гуцул, / я з Утороп, ти з Пикурсви», вимовляючи мою*

Прокураву на наш лад, / а за твоєю нервовою
спиною в'язня / стояла коломийська ратуша [1:63–
64]. Свідченням вияву національно-
ідентифікаційної функції в наведеному контексті є
використання поруч із аналізованими одиницями
присвійних займенників: у *твоїй і моїй* Коломій,
вимовляючи *мою* Прокураву на *наш* лад, – а також
підкреслення етнічної належності: *Я гуцул і ти*
гуцул. Важливим є звернення авторської уваги на
діалектні особливості вимови назви населеного
пункта: з *Пикуреви*, – що також підкреслює
належність адресата до гуцульського етносу.

Вияв національно-ідентифікаційної функції
топонімів доповнюється текстотвірною у
наступних рядках вірша: *Він дихає важче, / ніж всі*
згорьовані активісти, / не тільки тому, що несе
хрест, / а тому, що не вдихнув іще річку Прут, /
яка починається з Говерли, / а Коломия
починається з ріки, / і коли вдихне, – так він думає,
– / тоді донесе... <...> Він несе твій хрест / через
всю Коломию, / і поніс би до Утороп, / і поніс би
далі – до Жаб'я і минув би Жаб'є, / і виніс би на
Чорногору, / і поставив би там, / де починається
ріка. / Бо на Говерлі не може стояти / хрест
поета, / бо на Говерлі все починається / і ніколи
ніщо не закінчується, / бо Говерла говорить
інакше, / бо Говерла говорить однаково / до вівчаря
і президента... [1:66–67]. Наведений контекст –
своєрідне розгортання шляху, віхами на якому є
назви гідронімів, ойконімів, оронімів: *Прут,*
Говерла, Коломия, Уторопи, Жаб'є, Чорногора.
Кожен із топонімів позначений виразною
конотованістю, яка ґрунтується як на національній
символіці (*Прут, Говерла*), так і на асоціаціях,
пов'язаних із індивідуальним досвідом автора
(*Уторопи, Коломия*), адже Василь Герасим'юк
народився саме в Івано-Франківській області, і ці
географічні назви є ключовими в його ліриці.
Але найважливішими для аналізованого контексту,
на нашу думку, є лексеми *Прут і Говерла*, про що
свідчить їх образне навантаження, яке набагато
глибше, ніж в інших топонімів у цьому контексті.

Так само, як і в попередньому контексті, у
наступному вірші В. Герасим'юка топоніми
виконують текстотвірну функцію, слугуючи
для розгортання віршового тексту: *Один – тільки*
ім'я. / Другий – тільки прізвище. / Гаврило і Хрущ. /
Бійці першої світової. / <...> / Коли переїжджали
Дніпро, / діти питали: / – Де партизани, діду? Де
партизани? / Коли переїжджали Волгу, / його
слухав один Гаврило – / хоч один мусить мати
надію. / Навіть тоді, коли мішок порожній. / Коли
після довгого тунелю в Уральських горах / у вагон
мертвих понесли Хруща / із застиглою усмішкою на
обличчі воїна, / Гаврило допитував сам себе: / – Де
партизани, діду? / Де партизани? Коли біля колії
в Караганді / винесли мерців з Хрущем, склали в ряд
і порухували / перед тим, як скинути в одну яму, / і

додали живих із Гаврилом, і числа зійшлися, /
Гаврило просив тих, що в погонах: / – Пустить
мене в Коломию по бринзу й кулешу. / Я туди й
назад. / ... / Ці люди жили на світі. / Гаврило у
Тюдові, Хрущ у Пістині, / казах – під Карагандою у
юрті / неподалік від барака. / Я на хвилю вивів їх із
небуття, / і одного залишаю серед азійського
степу, / бо хоч один мусить іти, / хоч контужений
має нести надію [1:51–53]. У своїй дисертації ми
вказували на здатність географічних назв ставати
маркерами прецедентних ситуацій [5]. Наведений
контекст являє собою не лише опис прецедентної
ситуації – переселення українців на Схід, – але й
пов'язаний із біографією поета, яка також містить
історію вимушеного переселення родини
до Караганди і згодом повернення до Прокурави.
Приєм анафори в аналізованому уривку (*Коли*
*переїжджали Дніпро... Коли переїжджали Волгу...
Коли після довгого тунелю в Уральських горах...)*
вербалізує мотив довгого шляху, поступового
віддалення, неможливості повернення. Цей мотив
поглиблюється уведенням до тексту топонімів, які
й стають тими знаковими відмітками на шляху.
Зауважимо, що використані лексеми несуть
важливе асоціативне навантаження, адже річки
Дніпро і Волга є ключовими в картинах світу
українців і росіян. Уральські гори стають точкою
«неповернення», оскільки Урал традиційно
вважається межею між Європою та Азією.
Поглиблює цей мотив смерть дійової особи: *Коли*
після довгого тунелю в Уральських горах / у вагон
мертвих понесли Хруща / із застиглою усмішкою на
обличчі воїна...

Топоніми в поетичній мові В. Герасим'юка
часто набувають ознак символів, що також є
виявом національно-ідентифікаційної функції
завдяки пов'язаності з українською національною
картиною світу. Зазначимо, що така символічність
притаманна лексемам, які не лише характерні
для поетичних творів автора, але й поширені у
фольклорних та інших художніх текстах – *Дунай,*
Черемош, Дніпро, Говерла: Я знав тебе – як плив –
як риба у Дунаї, / як в Черемоші струє, як у Дніпрі –
що є, / як у тобі пливе, чого іще немає, / як у мені
пливе твоє, в тобі – моє [1:97]; Над Говерлою два
орли / у промінні летять і в хмарі / водночас як і в
час, коли / ми не будемо в парі. <...> Низові тумани
бескеть. Горне озеро Несамовите. / Два орли, які
опередь / смерті будуть летіти [1:103–104].
М. Торчинський називає потамопоетоніми *Дунай і*
Дніпро найбільш поширеними в українській поезії
та вказує на їх здатність виконувати різноманітні
функції. Особливо продуктивним, на думку
дослідника, є потамопоетонім *Дніпро*, який «є
національним символом України, нерозривно
пов'язаним з поняттями «українська історія»,
«національна ідея», «українська територія» [10].
За В. Жайворонком, «річка як дорога до серця веде

до коханої людини» [3:502]. У першому контексті символіка топонімів є цілком прозорою – завдяки їх використанню відбувається вербалізація мотиву кохання, на що вказує подальше розгортання вірша, його насиченість особовими займенниками *твоє – моє, у мені – у тобі*.

Топонім *Говерла*, наявний у другому вірші, також виявляє свою здатність функціонувати в ролі національного символу і водночас – ставати способом вербалізації мотиву кохання. Перш за все, така вербалізація уможливується завдяки наявності яскравого образу *двох орлів* та фразеологізму *бути в парі*.

Таким чином, топоніми, наявні в поетичних текстах В. Герасим'юка, відзначаються тісною злитістю з національною картиною світу та водночас пов'язані із ключовими подіями біографії автора: переселенням до Казахстану і поверненням до рідного села – Прокурави, життям, проведеним у Карпатах тощо. Свідченням цього є ключові топоніми в поезіях В. Герасим'юка: *Говерла, Прут, Космач, Черемош* та ін. Крім того, поет активно використовує лексеми, що увійшли до фонду національних символів – *Дніпро* і *Дунай*. Показовими функціями топонімів є характеризаційна, національно-ідентифікаційна, текстотвірна.

Література

1. Герасим'юк В. Папороть : поезії / В. Герасим'юк ; післямова, упорядкув. другого розд. і комент. К. Москальця. — К. : ВЦ «Просвіта», 2006. — 328 с.
2. Голуб Л. Теоретичні засади дослідження поетичного ономастикону / Л. Голуб // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. — 2013. — Вип. 6 (3). — С. 42—49.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
4. Калінкін В. Теоретичні основи поетичної ономастики : Автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.02 ; 10.02.15 / В. Калінкін. — Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2000.
5. Кальченко Т. Функціонально-семантичні особливості прецедентних феноменів у поетичних текстах І. Римарука і В. Герасим'юка : автореф. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 — українська мова / Т. Кальченко. — Х., 2015. — 20 с.
6. Карпенко Ю. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю. Карпенко, М. Мельник. — Одеса : Астропринт, 2004. — 215 с.
7. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія] / О. Маленко. — Х., 2010. — 488 с.
8. Можарова Т. Оніми в поетичних текстах шістдесятників: склад, структура, значення: автореф. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 — українська мова / Т. Можарова. — Х., 2009. — 19 с.
9. Селіверстова Л. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича : Дис... канд. наук: 10.02.01 / Л. Селіверстова. — Х., 2003.
10. Торчинський М. Стилiстично-виражальні можливості потамопостонімів в українських поетичних текстах. / М. Торчинський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. — Вип. II. — С. 164—167.
11. Хлистун І. Топоніми в художньому тексті (на матеріалі української поезії II пол. XIX ст) / І. Хлистун // Урок української: науково-публіцистичний журнал-дайджест/ Нац. ун-т «Києво-Могилянська Академія», Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. — Київ, 1999. — С. 23—25.